

ВАЛЕНТИНА ГРИГОРІВНА ЖОРНОКУЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
навчально-науковий інститут № 5,
кафедра правового забезпечення підприємницької
діяльності та фінансової безпеки;
 <https://orcid.org/0000-0001-7706-8538>,
e-mail: v.zhornokuy@gmail.com

ПРЕДСТАВНИЦТВО ТА ПЕРЕВИЩЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У поданій до обговорення науковій статті підтримано думку, що набуття юридичною особою цивільних прав та обов'язків зумовлюється, зокрема, наявністю в неї власних органів волевиявлення, а можливість самостійно відповідати всім своїм майном – фактичною наявністю такого майна, на яке за потреби можна було б звернути стягнення.

Аргументовано, що корпоративні спори щодо визнання недійсними правочинів, учинених посадовими особами органів підприємницьких товариств із перевищенням їхніх повноважень, становлять одну з найпоширеніших категорій у межах корпоративних відносин. Сутність і специфіка таких спорів полягає в тому, що посадові особи у випадках, передбачених нормативними актами, відчужують майно товариства на користь третіх осіб на умовах, не вигідних для товариства, при цьому не отримавши згоду загальних зборів або наглядової ради (у разі її створення) такої юридичної особи.

Доведено, що з метою визнання недійсним правочину, укладеного посадовою особою органу підприємницького товариства з перевищенням нею повноважень, ця юридична особа, окрім аргументації такого перевищення, має довести недобросовісність поведінки з боку контрагентів та їхню обізнаність про перевищення повноважень представником товариства, а також наявність підстав для висновку, що участь третьої особи в укладенні правочину мала формальний характер та спрямовувалася на протиправне позбавлення такого товариства майна (за інших обставин товариство ризикує отримати відмову у задоволенні позову або скасування позитивного для нього рішення на стадії його оскарження).

Зазначено, що вчинення правочину від імені підприємницького товариства з перевищенням наданих його посадовій особі повноважень свідчить про порушення інтересів самої юридичної особи, а не її учасників. Така обставина є підставою для визнання цього правочину недійсним лише за позовом товариства чи позовом, поданим у забезпечення його інтересів. Наведене викликає потребу в розширеному використанні в межах правозастосування закріпленого законодавством України права учасника на подання похідного позову в інтересах товариства про визнання недійсним правочину, вчиненого посадовою особою органу підприємницького товариства з перевищенням наданих їй повноважень.

Ключові слова: юридична особа, підприємницьке товариство, представництво, органи товариства, посадові особи, відповідальність, правочин, правозастосовна практика.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Відповідальність у цивільному праві постає як доволі еластична матерія, що отримує зовнішній вплив і своєрідну деформацію через вчинення цивільно-правових правочинів, що зумовлено загальною дозвільною спрямованістю цивільно-правового регулювання суспільних відносин, дією такого принципу цивільно-правової відповідальності, як автономія кредитора, яка, по суті, має інституціональну специфікацію, особливий зріз загально-

льногалузевого принципу автономії волі в інституті цивільно-правової відповідальності.

Зауважимо, що цивільно-правова відповідальність органів та осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, не є інститутом принципово новим, невідомим цивільному праву. Відповідальність зазначених осіб ґрунтується на тих же підставах, що і відповідальність інших суб'єктів цивільного права, на що вже нами зверталася увага (Жорнокуй,

2023). Однак вона набуває власних специфічних рис, пов'язаних з особливим правовим становищем одних суб'єктів, які одночасно здійснюють управління та контроль іншими суб'єктами права.

Окрему проблематику становлять спори, які виникають щодо дій посадових осіб та осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, зокрема щодо визнання недійсними правочинів, учинених такими особами з перевищенням повноважень. Наріжним каменем у цьому питанні є факт невизнання органів юридичної особи суб'єктами цивільного права (учасниками цивільного обороту).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є з'ясування сутності представництва органами підприємницького товариства цієї юридичної особи в цивільному обороті, а також можливого перевищення повноважень, наданих таким органам. Завданням цієї статті є аналіз сучасних теоретичних досліджень та положень правозастосовної практики в Україні щодо перевищення повноважень, наданих органам підприємницького товариства.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Сучасний стан теоретичного та правозастосовного розуміння представницьких відносин щодо участі органів підприємницьких товариств та їхніх посадових осіб у цивільному обороті можна визнати нестабільним. Це зумовлено тим, що в доктрині майже немає дискусії щодо розуміння органів як складових таких юридичних осіб (В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.), а також щодо відсутності в цьому разі відносин представництва (І. О. Гелецька, А. В. Зеліско, В. В. Цюра та ін.). Водночас у правозастосуванні, зокрема в рішеннях судових інстанцій, і досі часто зустрічаються посилення на загальні засади представницьких відносин, зокрема на главу 17 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), коли посадові особи підприємницьких товариств діють від їхнього імені.

Відсутність спільного знаменника у цій проблематиці породжує і низку інших питань, зокрема пов'язаних із розглядом спорів про наслідки виходу посадових осіб органів підприємницького товариства за межі наданих повноважень при укладенні договорів від імені такої юридичної особи.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Проблемні питання, що пропонуються до обговорення та відповідають меті й завданням цієї статті, ґрунтуються на застосуванні окремої методології наукового дослідження. Використовуючи системний метод як сукупність загальнонаукових принципів і методів дослідження, що спрямовані на розкриття цілісності

об'єкта як системи, було вивчено питання сутності представницьких відносин у межах юридичної особи – підприємницького товариства. Специфіка системного підходу, спрямованого на виявлення численних типів зв'язків складного об'єкта та їх зведення до єдиної теоретичної картини, дала змогу встановити, що: 1) підприємницьке товариство та його орган є єдиним цілим об'єктом дослідження; 2) між таким товариством і його органом не виникає жодних представницьких відносин.

Логічний метод було застосовано для вивчення таких складних об'єктів дослідження, як представництво та орган юридичної особи, вчення про які й сьогодні активно розвивається. Застосування логічного методу дозволило дійти висновку, що органи товариства наділяються певними повноваженнями для вчинення правочинів, унаслідок чого така юридична особа набуває прав та обов'язків. Як логічне завершення такого процесу вчинення правочину від імені підприємницького товариства з перевищенням наданих його посадовій особі повноважень свідчить про порушення інтересів самої юридичної особи, а не її учасників. Така обставина є підставою для визнання цього правочину недійсним лише за позовом товариства або позовом, поданим у забезпечення його інтересів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Наука корпоративного права, розвиваючись і даючи відповіді на нагальні практичні та теоретичні проблеми, не може охопити увесь їхній спектр. Це зумовлено декількома причинами: 1) стрімким розвитком економічних відносин, які є основою корпоративних; 2) європейським вектором розвитку України та необхідністю інтеграції в європейський правовий простір; 3) зміною правозастосовної практики, що обумовлює потребу в удосконаленні чинного корпоративного законодавства тощо.

Попри наявний доробок у науці цивільного права щодо розуміння органів суб'єктами цивільних відносин, остаточно крапка у цій проблематиці ще не поставлена. У цьому контексті І. В. Спасибо-Фатєєва (2021, с. 22) зазначає, що «рухаючись від безспірного до спірного, безспірним є бачення органу юридичної особи як елемента її організаційної структури, на який покладено виконання певних функцій, а саме формувати волю як суб'єкта, виступати в цивільних відносинах від імені юридичної особи». Розвиваючи власне бачення, вчена звертає увагу, що «певні органи мають й інші повноваження – один контролювати і врівноважувати діяльність іншого (наприклад,

наглядова рада – правління); сприяти здійсненню корпоративних прав учасників (з організації та проведення загальних зборів, отримання дивідендів тощо)» (Спасибо-Фатєєва, 2021, с. 22). Своєю чергою, В. І. Борисова (2022, с. 468) вважає, що «важливою залишається і проблема визначення структури органів управління юридичною особою та конкретних осіб, що визначають напрями її діяльності й наділені правом прийняття конкретних рішень. У зв'язку з цим необхідно при конструюванні інституту відповідальності юридичної особи враховувати існуючий механізм внутрішніх взаємозв'язків у юридичній особі. Орган юридичної особи – це правова конструкція, що створюється з метою надання можливості сформулювати і об'єктивувати волю юридичної особи, а за правовою природою – це інституціонально-функціональний її представник. Проте цивільно-правова відповідальність юридичної особи не повинна ототожнюватися з відповідальністю керівника або іншого члена органу управління. Це повинно відбуватися тільки в тому випадку, якщо в діях будуть встановлені умови цивільно-правової відповідальності». Однак не будь-який орган представляє підприємницьке товариство в цивільних правовідносинах. Існують органи (і їх більшість), які здійснюють управлінські або інші пов'язані з ними повноваження всередині товариства, не набувають цивільних прав і юридичних обов'язків від імені товариства (наприклад, загальні збори, наглядова рада, ревізійна комісія тощо) (Жорнокуй, 2015, с. 213–216). Наведене свідчить, що сьогодні наука корпоративного права не має єдиного розуміння органів підприємницьких товариств як суб'єктів корпоративних відносин.

Органи підприємницького товариства як юридичної особи не визнаються суб'єктами права, а отже, не можуть нести відповідальність. Однак у зв'язку з тим, що вони мають людський субстрат, тобто їх становлять люди – фізичні особи, відповідати мають саме ті фізичні особи, які й утворюють ці органи. Саме тому, наприклад, у статтях 16, 67, 90 Закону України «Про акціонерні товариства» та статтях 26, 39, 40 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» йдеться про відповідальність не наглядової ради, а її членів, не колегіального виконавчого органу, а його членів.

За загальним підходом орган підприємницького товариства не визнається суб'єктом цивільного права, а отже, не може бути учасником цивільних відносин і нести самостійну цивільно-правову відповідальність. Констру-

кція підприємницького товариства як суб'єкта цивільного права зумовлює його самостійну майнову відповідальність. Таке товариство не може покласти відповідальність перед третьою особою безпосередньо на членів своїх органів, попри те, що вони брали участь в ухваленні та реалізації конкретного рішення. Посадові особи органів підприємницького товариства за своє рішення несуть відповідальність перед самим товариством у межах правовідносин, які існують між ними. У такому разі особа, обрана (призначена) як член органу, виступає вже не як уповноважений член вказаного органу, а діє як самостійний суб'єкт цивільного права.

Проте варто зауважити, що орган підприємницького товариства чи його посадові особи, які діють від імені такої організації, беруть участь у цивільному обороті (наприклад, укладають договори, вчиняють інші правочини тощо). При цьому не висловлюється жодних застережень щодо їх ідентифікації із самою юридичною особою або визнання їх як окремих учасників корпоративних відносин. У цьому разі на передній план виходить правозастосовна практика, і стосується вона питань порушення керівником такої особи меж своїх повноважень, оскільки він діяв як орган юридичної особи, а не як самостійний учасник цивільного обороту – фізична особа¹.

По-перше, обов'язковою умовою участі підприємницького товариства в цивільному обороті є призначення посадової особи (директора) чи іншої особи, яка у зовнішніх відносинах без довіреності вчиняє дії від його імені та набуває саме для такої юридичної особи права та обов'язки². Відповідні обставини

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.07.2018 : справа № 921/311/17-г/7 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75399181> (дата звернення: 17.01.2025); Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.06.2018 : справа № 668/13907/13-ц, провадження № 14-153цс18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977588> (дата звернення: 17.01.2025).

² Відповідно, однією з головних особливостей органічного представництва є його необхідний характер, воно є законним у тому розумінні, що саме закон встановлює обов'язок мати такою представника, тобто існування особи, яка діє від імені юридичної особи без довіреності, є *conditio sine qua non* (див.: Martínez Gutiérrez A. La representación orgánica y voluntaria en las

зумовлені тим, що потенційна множинність учасників підприємницького товариства і зазвичай його складна система управління вимагають виокремлення однієї чи кількох осіб, волевиявлення яких інші учасники цивільного обороту сприйматимуть як волю самого товариства, що матиме за мету юридичну визначеність і підвищить ефективність його діяльності. Як зауважує С. О. Попова (2023, с. 30), «на відміну від фізичних осіб, юридичні особи не є живими істотами і тому не мають природної волі, однак у них діє об'єднана людська сила у певному напрямі, обумовленому метою створення юридичної особи».

Правозастосовна практика в Україні виходить з того, що державна реєстрація юридичних осіб шляхом унесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру щодо осіб, які мають право представляти юридичну особу у правовідносинах із третіми особами або вчиняти дії від її імені без довіреності, є лише засвідченням цього факту і самостійного значення для виникнення такого права у відповідної посадової особи не має¹. З фактом державної реєстрації пов'язується лише момент, з якого держава фіксує відповідне право у такої посадової особи, яке виникло з підстав, передбачених законом та засновницьким документом юридичної особи, а не у зв'язку з учиненням (невчиненням) реєстраційної дії.

sociedades de capital (delimitación y concurrencia). Publicaciones de Real Colegio de España. Bolonia, 2005. Pp. 28, 78).

¹ Як зазначає Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду, «законодавець не пов'язує момент набуття повноважень посадової особи із внесенням інформації до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та не передбачає прямого обов'язку внесення відомостей про осіб, які можуть вчиняти дії від імені юридичної особи, а тому відсутність таких даних не позбавляє ОСОБА_3 його повноважень за посадою на підставі наказу від 30 вересня 2015 року № 384-ВК та статуту АТ «УкрСиббанк». У цьому випадку основним є реалізація повноважень саме за фактом перебування особи на посаді, а не за фактом внесення відомостей про цю особу як про підписанта до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (див.: Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду від 19.02.2024 : справа № 758/10170/20, провадження № 61-6952св23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117111151> (дата звернення: 17.01.2025)).

По-друге, спільні риси органічного та добровільного представництва закінчуються на тому, що саме приватна воля (рішення учасників) визначає особу, яка наділяється повноваженнями, і за цією ж волею вони припиняються. Відповідний стан справ має місце, оскільки саме в законодавчих актах визначається коло повноважень органу (його посадових осіб), обмеження яких приватною волею не допускається (до уваги береться потреба в забезпеченні стабільності цивільного обороту). Проте ці обставини не виключають можливості внутрішнього регулювання відносин між самим товариством і директором, що не протиставляється третім особам (Martínez Gutiérrez, 2005, pp. 79–83). Вказане наявне у правовій реальності України, де всі так звані обмеження повноважень, закріплені засновницьким документом, стосуються внутрішнього боку відносин і, відповідно, не впливають на інших учасників цивільного обороту (третіх осіб)². Правозастосовна практика в нашій країні виходить з того, що «питання визначення обсягу повноважень виконавчого органу юридичної особи та добросовісність його дій є внутрішніми взаємовідносинами юридичної особи та її органу, тому сам лише факт учинення виконавчим органом юридичної особи протиправних, недобросовісних дій, перевищення ним своїх повноважень не може слугувати єдиною підставою для визнання недійсними договорів, укладених цим органом від імені юридичної особи з третіми особами» (п. 8.24 Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 лютого 2023 р. у справі № 910/2958/20³). У такому разі виконавчий

² Так, у доктрині розрізняють зовнішні відносини (між третьою особою і представником) і внутрішні взаємовідносини (представника і особи, яку представляють). Особа, чії права та інтереси представляють, не може, оспорюючи правочин, посилаючись на обмеження, встановлені у внутрішніх відносинах, перед добросовісною третьою особою, яка, вчиняючи правочин з представником, покладалася на зовнішню легітимацію (зміст довіреності, у випадку директора – відомості з Єдиного державного реєстру), тобто правочин, учинений представником з порушенням такого обмеження, буде вважатися дійсним.

³ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16.02.2023 : справа № 910/2958/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046080> (дата звернення: 17.01.2025).

орган підприємницького товариства або особа, яка виконує функції його органу управління, завжди вважаються наділеними повноваженнями на вчинення будь-яких правочинів від імені такої юридичної особи. Це означає, що у відносинах з третіми особами повноваження виконавчого органу припускаються необмеженими незалежно від статутних обмежень. Наведені обставини дозволили А. В. Зеліско (2016, с. 141) зробити висновок, що «принцип “дії органу управління – дії юридичної особи” є перманентно притаманним для сучасної теорії і практики, не маючи жодних достатніх аргументів для його спростування. Щоправда, його слід сприймати із застереженням на можливість реалізації юридичною особою своєї правосуб’єктності за допомогою інституту представництва».

Вчені звертають увагу, що юридичні особи, як позбавлені волі, нездатні до укладення правочинів, так само як і малолітні чи недієздатні. Оскільки від представника вимагається вираження його волі, то в цій ролі не може виступати *юридична особа, яка її не має*, і саме тому потребує представника. У зв’язку із цим В. В. Цюра (2016, с. 402) акцентує увагу, що «суперечливий і дискусійний характер запропонованої вченим тези досі викликає інтерес у науковців. Не в останню чергу він викликаний і недоліками сучасної юридичної техніки формування норм ЦК України».

У цьому самому контексті варто торкнутися і проблематики представництва, яке вважають за можливе використовувати при розгляді спорів про наслідки виходу керівника юридичної особи за межі своїх повноважень при укладенні договорів від імені юридичної особи (Спасибо-Фатєєва, 2021, с. 23). Так, суди під час вирішення спорів з оскарження дій керівників та інших осіб, що діють від імені юридичної особи, активно застосовують норми глави 17 ЦК України. При цьому її положення застосовуються одночасно зі ст. 2 ЦК України. Це безпосередньо стосується питань «щодо обмежень повноважень щодо представництва юридичної особи і наявності або відсутності обставин, з якими ст. 241 ЦК України пов’язує чинність правочину у разі його подальшого схвалення»¹.

Коли особи, які становлять орган юридичної особи, здійснюють її правосуб’єктність, в особі такого органу діє сама організація. Її дієздатність не оспорується. У юридичній літературі зазначено, що «спроба ж розглянути орган як представника юридичної особи призводить до протилежного і, очевидно, неприйняттого висновку про те, що юридичні особи недієздатні, оскільки можуть діяти тільки через представників» (Гелецька, 2005, с. 68–69). У розвиток вказаного варто констатувати, що невизнання органів юридичної особи суб’єктами цивільного права свідчить про неможливість існування відносин представництва, закріплених у главі 17 ЦК України, які можуть виникати між особами. І як правильно зазначив В. І. Крат, «представництво є правовідношенням, у якому одна сторона (представник) зобов’язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. А правовідносини виникають між суб’єктами, які є майново відокремленими, автономними, самостійними (ст. 1 ЦК України). Директор юридичної особи у разі вчинення правочину юридичною особою виступає в такому разі не як фізична особа, а як орган юридичної особи, тобто є її частиною, що не дозволяє вважати наявними наведені ознаки. Тому категорія “представник” може бути використана тільки щодо особи»².

У цивілістиці звертається увага, що «поінформованість третіх осіб про те, що вони фактично вступають у правовідносини з особою, яка представляє інтереси юридичної особи, у цьому випадку існує за умови прийняття ідеї представництва юридичних осіб її органами. Тут наявні ознаки своєрідної фікції, оскільки очевидно, що контрагенти в особі голови правління чи ради директорів представляють безпосередньо саму юридичну особу» (Цюра, 2016, с. 403).

Наділення підприємницьких товариств загальною правоздатністю і визнання необмеженості повноважень директора є необхідними для звільнення контрагентів від ризику недійсності правочинів (Cahn, Donald, 2010, pp. 313–315). Інше рішення призвело б до того, що юридичні особи завжди вважалися ненадійними контрагентами: треті особи ніколи не були б упевнені у повноваженнях директора,

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.07.2018 : справа № 921/311/17-г/7 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75399181> (дата звернення: 17.01.2025).

² Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І. від 11.12.2019 : справа № 220/1588/18, провадження № 61-47623св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86365015> (дата звернення: 17.01.2025).

що примушувало їх щоразу вивчати статут (засновницький договір) та інші документи товариства (договір з директором, рішення про обрання директора, рішення про схвалення правочину тощо), оскільки вони несли б ризики неуправомоченості директора. Все це врешті-решт означало б неповноцінність юридичної особи як самостійного суб'єкта права. Крім того, з урахуванням численності юридичних осіб як учасників цивільного обороту це створювало б необґрунтовану загрозу інтересам інших його учасників. Таким чином, застосовуючи вказані особливості представництва органів юридичної особи або, інакше кажучи, органічного представництва, правопорядок прагне захистити довіру до обороту, досягти того, щоб будь-який правочин з юридичною особою не становив аналог підвищеного ризику його недійсності.

Відповідний підхід є характерним для європейських правопорядків і знайшов своє закріплення в Директиві 2009/101/ЄС Європейського парламенту і Ради від 16 вересня 2009 р. про координацію гарантій, які вимагаються державами-членами компаній з метою захисту інтересів членів і третіх осіб у значенні другого абзацу статті 48 Договору, з метою забезпечення еквівалентності таких гарантій (кодифікована версія)¹, у ст. 10 якої закріплено, що обмеження повноважень органів товариства, які закріплені у статуті або рішеннях уповноважених органів, не можуть використовуватися щодо третіх осіб, навіть якщо їхній зміст був розкритий. Таке рішення дозволяє ще більше укріпити стабільність цивільного обороту.

У постановах від 4 грудня 2018 р. у справі № 910/21493/17, від 22 жовтня 2019 р. у справі № 911/2129/17 та від 26 листопада 2019 р. у справі № 910/20261/16 Верховний Суд звертає увагу на довірчий характер відносин між господарським товариством і його посадовою особою (зокрема директором чи генеральним директором), у зв'язку з чим протиправна поведінка зазначеної особи мо-

же виражатися не лише у невиконанні нею обов'язків, прямо встановлених установчими документами товариства, чи перевищенні повноважень при вчиненні певних дій від імені товариства, а й у неналежному чи недобросовісному виконанні таких дій без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи при зловживанні своїм розсудом і посадовими обов'язками за власним умислом (розсудом), прийнятті очевидно необачних чи марнотратних і завідомо корисливих рішень. Отже, Верховний Суд у своїх рішеннях розрізняє три окремі правопорушення, що може вчинити орган чи інша особа, яка діє від імені товариства: дії не в інтересах товариства, дії із перевищенням повноважень², а також дії, що є недобросовісними і нерозумними.

² У справі № 911/2460/18 від 7 вересня 2021 р. суди дійшли висновку про те, що: «1) Відповідач (посадова особа – директор) під час укладення договорів діяв з перевищенням наданих статутом повноважень, внаслідок чого договори в судовому порядку визнані недійсними; 2) у результаті дій відповідача щодо укладення вказаних договорів майно, яке було у власності Товариства, перейшло в управління приватного підприємства та у подальшому було передане в оренду Товариству, тобто власнику майна, за яке власник мав сплачувати орендні платежі управителю, отже “суперечило інтересам та цілям Товариства” та призвело до виникнення у Товариства збитків; 3) укладення зазначених договорів слугувало підставою виникнення заборгованості та внесення її в реєстр кредиторів Товариства у межах справи про банкрутство; 4) оплата за вказаними договорами хоча й відбулась після визнання договорів недійсними, проте є наслідком виникнення боргу з вини Відповідача, тобто збитки Товариству завдані з вини Відповідача та в результаті його неправомірних дій. А тому КГС ВС вважав обґрунтованими висновок щодо наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями Відповідача щодо укладення договорів із перевищенням повноважень і заподіянням Товариству збитків у розмірі 784935,53 грн., оскільки ці висновки зроблені з урахуванням положень статей 86, 236 ГПК України» (див.: Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 07.09.2021 : справа № 911/2460/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99474156> (дата звернення: 17.01.2025)).

Також заслуговує на увагу постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 травня 2023 р. (справа

¹ Directive 2009/101/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and third parties, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 48 of the Treaty, with a view to making such safeguards equivalent (Codified version) // EUR-Lex : сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0101> (дата звернення: 17.01.2025).

Зазначена тенденція в судовій практиці може призвести до протиставлення добросовісності і розумності з діями в інтересах юридичної особи та без перевищення повноважень (Жорнокуй, 2022; Жорнокуй, 2024). Інакше кажучи, дії органу або іншої особи в інтересах товариства та поведінка в межах наданих повноважень нібито не пов'язані з їхньою добросовісною та розумною поведінкою. Проте це не так. Навпаки, діяти в інтересах товариства і не перевищувати своїх повноважень означає бути добросовісним і розумним. Ці поняття не слід розглядати відокремлено одне від одного. Дії в інтересах товариства та поведінка в межах встановлених повноважень є проявами засади добросовісності і розумності, її елементами (Цікало, 2022, с. 102).

Колегія суддів Верховного Суду, направляючи справу до Великої Палати Верховного Суду, стверджувала про наявність двох взаємовиключних підходів до тлумачення та застосування ст. 241 ЦК України. Згідно з першим підходом перевищення повноважень представником зумовлює оспорюваність правочину, вчиненого з перевищенням повноважень; відповідно до другого – перевищення повноважень представником без їх схвалення особою, яку представляють, призводить лише до констатації неукладеності договору. Неукладений договір не може бути визнаний недійсним.

Відмовляючи у прийнятті справи до свого розгляду, Велика Палата Верховного Суду в ухвалі від 13 вересня 2023 р. у справі № 547/818/20 зазначила, що з Єдиного державного реєстру судових рішень видно, що в аналогічній категорії справ сформулась стала прак-

тика суду касаційної інстанції, за якою до спірних правовідносин застосовуються саме висновки, викладені в постанові Великої Палати Верховного Суду від 27 червня 2018 р. у справі № 668/13907/13. Зокрема, що «для визнання недійсним договору з тієї підстави, що його було укладено представником юридичної особи з перевищенням повноважень, необхідно встановити: по-перше, наявність підтверджених належними і допустимими доказами обставин, які свідчать про те, що контрагент такої юридичної особи діяв недобросовісно або нерозумно. При цьому тягар доказування недобросовісності та нерозумності в поведінці контрагента за договором несе юридична особа; по-друге, дії сторін такого договору мають свідчити про відсутність реального наміру його укладення і виконання»¹.

З огляду на приписи статей 92, 237–239, 241 ЦК України для визнання недійсним договору, укладеного юридичною особою з третьою особою, з підстави порушення встановленого обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має самостійного юридичного значення факт перевищення повноважень органом чи особою, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, як і сам по собі факт скасування довіреності представнику, який у період її чинності здійснював свої права та виконував обов'язки за цією довіреністю. Такий договір може бути визнаний недійсним із зазначених підстав у тому разі, якщо буде встановлено, що сама третя особа, контрагент юридичної особи за договором, діяла недобросовісно і нерозумно. Тобто третя особа знала або за всіма обставинами, проявивши розумну обачність, не могла не знати про обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи чи про припинення дії довіреності, виданої представнику юридичної особи, який укладає договір від її імені². Отже,

№ 914/3433/21), у якій колегія суддів нагадала про можливість стягнення з директора товариства збитків, спричинених виплатою собі винагороди, яка виходила за межі штатного розпису. Виходячи з висновків Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, усі виплати винагороди керівника, сума яких не зазначена в штатному розписі, трудовому договорі (контракті) або перевищує визначену домовленостями з власником товариства, є збитками цього товариства та можуть бути стягнуті з керівника в судовому порядку (див.: Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.05.2023 : справа № 914/3433/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110997919> (дата звернення: 17.01.2025)), що фактично свідчить про перевищення таким директором наданих йому повноважень.

¹ Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 : справа № 547/818/20, провадження № 14-94цс23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113701373> (дата звернення: 17.01.2025).

² Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10.03.2020 : справа № 910/24075/16 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88149904> (дата звернення: 17.01.2025); Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 : справа № 547/818/20, провадження № 14-94цс23 //

правозастосовна практика виходить з того, що перевищення обсягу повноважень органом або особою, що здійснює функції органу підприємницького товариства, коли такі особи вступають у правовідносини із третіми особами, можуть залежати від дефектів реалізації учасниками товариства корпоративних прав. У такому випадку дефекти волі товариства, обмеження повноважень його виконавчого органу можуть перебувати поза межами розумного контролю з боку третьої особи, не викликаючи в третьої особи обґрунтованих сумнівів у правомірності дій виконавчого органу товариства¹.

Повноваження органів підприємницького товариства визначаються законодавством, статутом і внутрішніми документами такої юридичної особи. За загальним правилом, питання, що становлять повноваження одного органу, не можуть передаватися для вирішення іншому органу, за винятком випадків, передбачених законодавством (наприклад, ст. 39 Закону України «Про акціонерні товариства»). Орган управління не має права розглядати і ухвалювати рішення з питань, що не віднесені до його повноважень, тому в такій ситуації ухвалені рішення будуть визнані недійсними.

Повноваження органів підприємницького товариства можуть бути обмежені законом або статутом. До законодавчих обмежень безпосередньо віднесено обов'язкове схвалення значного правочину і правочину, у вчиненні якого є заінтересованість (статті 106, 107 Закону України «Про акціонерні товариства», статті 44, 45 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). У разі недотримання вказаних вимог до порядку вчинення таких правочинів вони можуть визнаватися недійсними, а член органу управління – притягатися до відповідальності за ст. 92 ЦК України за невиконання свого обов'язку перед юридичною особою (Гришина, 2015, с. 45, 145, 152). У такому разі у юридичної особи є два можливі способи захисту своїх прав: 1) звернення до суду з позовом до контрагента за правочином про визнання його недійсним (для оспорюваного правочину) або про застосування наслідків недійсності

правочину (для нікчемного правочину); 2) звернення до суду з вимогою до члена органу управління про відшкодування завданих збитків на підставі ст. 92 ЦК України. При цьому позов про відшкодування збитків є достатньо непривабливим способом захисту прав товариства. Тому товариства, права яких порушені внаслідок дій (бездіяльності) посадових осіб, надають перевагу іншим способам захисту, які виявляються більш ефективними.

У практичній площині більш привабливим є перший спосіб – вимога про визнання правочину недійсним або про застосування наслідків недійсності правочину. Зокрема, у вітчизняній судовій практиці більш поширеними стали позови про визнання недійсним правочину, вчиненого від імені товариства його керівником з перевищенням наданих йому повноважень. Це легко обґрунтовується нескладним доказуванням за такими справами, порівняно з доказуванням неправомірної поведінки члена органу управління, що спричинила збитки, а також відносною доступністю застосування двосторонньої реституції, порівняно з можливістю стягнення збитків з фізичної особи – члена органу управління. Проте, як зазначено в юридичній літературі, «надмірне поширення таких спорів є скоріше негативним явищем, адже щоразу при їх розгляді зачіпаються права та інтереси третіх осіб, з якими було укладено відповідні правочини, тоді як насправді особою, з вини якої товариству було заподіяно збитки, є саме її керівник» (Спасибо-Фатеева та ін., 2019, с. 80).

Стаття 92 ЦК України містить правило, що правочин може бути визнаний недійсним у разі вчинення його особою, повноваження якої обмежені. Воно використовується в тих випадках, коли має місце обмеження повноважень органу юридичної особи її установчими документами або іншими документами, що регулюють її діяльність. Для застосування вказаної норми, окрім встановлення обмеження повноважень, необхідно з'ясувати факт виходу за межі цих обмежень і факт того, що інша сторона правочину знала або могла знати про вказані обмеження. Як наслідок виходу за межі обмежених повноважень закон передбачає можливість визнати правочин недійсним. Щодо такої ситуації, так само, як і в розглянутих вище випадках, можна визнати правочин недійсним, а за наявності достатніх умов, передбачених ст. 92 ЦК України, притягти до відповідальності члена органу управління.

ВИСНОВКИ. Дослідження проблем цивільно-правової відповідальності учасників корпоративних відносин викликає увагу все

Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113701373> (дата звернення: 17.01.2025).

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 19.06.2018 : справа № 908/4550/15 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74991657> (дата звернення: 17.01.2025).

більшої кількості фахівців – практиків та науковців. Сьогодні здійснюються спроби детального теоретичного вивчення питань цивільно-правової відповідальності членів органів підприємницьких товариств, відбувається переосмислення раніше оприлюднених ідей, проводиться порівняльний аналіз законодавства різних країн.

Набуття юридичною особою цивільних прав та обов'язків зумовлюється, зокрема, наявністю в неї власних органів волевиявлення (саме вони зазвичай і здійснюють дієздатність правосуб'єктної організації у правомірній діяльності та визначають функціональну єдність організаційної структури юридичної особи, через кожну з ланок якої організація може реалізувати свою дієздатність щодо набуття обов'язків, що виникають унаслідок учинення відповідних протиправних дій), а можливість самостійно відповідати всім своїм майном – фактичною наявністю такого майна, на яке за потреби можна було б звернути стягнення.

Корпоративні спори щодо визнання недійсними правочинів, учинених посадовими особами органів підприємницьких товариств із перевищенням їхніх повноважень, становлять одну з найпоширеніших категорій у межах корпоративних відносин. Сутність і специфіка таких спорів полягає в тому, що посадові особи у випадках, передбачених нормативними актами, відчужують майно (активи) товариства на користь третіх осіб на умовах, не вигідних для товариства, при цьому не отримавши згоду загальних зборів або нагля-

дової ради (у разі її створення) такої юридичної особи.

З метою визнання недійсним правочину, укладеного посадовою особою органу підприємницького товариства з перевищенням нею повноважень, ця юридична особа, окрім аргументації такого перевищення, має довести: 1) недобросовісність поведінки з боку контрагентів та їх обізнаність про перевищення повноважень представником товариства, 2) наявність підстав для висновку, що участь третьої особи в укладенні правочину мала формальний характер і спрямовувалася на протиправне позбавлення такого товариства майна (грошових коштів). За інших обставин товариство ризикує отримати відмову в задоволенні позову або скасування позитивного для нього рішення на стадії його оскарження.

Вчинення правочину від імені підприємницького товариства з перевищенням наданих його посадовій особі повноважень свідчить про порушення інтересів самої юридичної особи, а не її учасників. Така обставина є підставою для визнання цього правочину недійсним лише за позовом товариства чи позовом, поданим у забезпечення його інтересів. Наведене викликає потребу в розширеному використанні в межах правозастосування, закріпленого законодавством України права учасника на подання похідного позову в інтересах товариства про визнання недійсним правочину, вчиненого посадовою особою органу підприємницького товариства з перевищенням наданих їй повноважень.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Борисова В. І. Інститут юридичної особи // Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. 2-ге вид., допов. та перероб. Одеса : Гельветика, 2022. С. 461–485.
2. Гелецька І. О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2005. 205 с.
3. Гришина І. І. Цивільно-правова відповідальність учасників акціонерних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 194 с.
4. Жорнокуй В. Г. Обов'язок діяти в інтересах юридичної особи добросовісно і розумно як основний складник правового становища осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств як суб'єктів цивільної відповідальності. *Нове українське право*. 2022. № 3. С. 25–31. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.4>.
5. Жорнокуй В. Г. Особи, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, як суб'єкти цивільної відповідальності. *Форум права*. 2024. № 2. С. 6–15. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10870789>.
6. Жорнокуй В. Г. Перевищення повноважень як підстава відповідальності органів та осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 155–166. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.14>.
7. Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект : монографія. Харків : Право, 2015. 532 с.
8. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 445 с.
9. Корпоративні спори: правові позиції Верховного Суду та коментарі науковців / за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2019. 280 с.

10. Попова С. О. Особисті немайнові права юридичної особи: реалії сьогодення : монографія. Харків : Право, 2023. 358 с.
11. Спасибо-Фатєєва І. В. Архітектоніка корпоративного права. Короткий огляд корпоративного законодавства України із зазначенням принципів засад його переформатування // Корпоративне право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 8–30.
12. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 588 с.
13. Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві України : монографія. Київ : ФОП Мельник А. А., 2016. 492 с.
14. Cahn A., Donald D. C. *Comparative Company Law: Text and Cases on the Laws Governing Corporations in Germany, the UK and the USA*. London : Cambridge University Press, 2010. 956 p.
15. Martínez Gutiérrez A. *La representación orgánica y voluntaria en las sociedades de capital (delimitación y concurrencia)*. Publicaciones de Real Colegio de España. Bolonia, 2005. 169 p.

Надійшла до редакції: 20.01.2025

Прийнята до опублікування: 15.03.2025

REFERENCES

1. Borysova, V. I. (2022). Institute of legal entity. In N. S. Kuznetsova (Ed.), *Recodification of the civil legislation of Ukraine: challenges of the time* (2nd ed.) (pp. 461–485). Helvetyka.
2. Cahn, A., & Donald, D. C. (2010). *Comparative Company Law: Text and Cases on the Laws Governing Corporations in Germany, the UK and the USA*. Cambridge University Press.
3. Heletska, I. O. (2005). *Legal regulation of representation relations in civil law* [Candidate dissertation, Institute of State and Law named after V. M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine].
4. Hryshyna, I. I. (2015). *Civil liability of participants in joint-stock legal relations* [Candidate dissertation, V. N. Karazin Kharkiv National University].
5. Martínez Gutiérrez, A. (2005). *Organic and voluntary representation in capital companies (delimitation and competition)*. Publications of the Royal College of Spain. Bologna.
6. Popova, S. O. (2023). *Personal non-property rights of a legal entity: current realities*. Pravo.
7. Spasybo-Fatieieva, I. V. (2021). The Architectonics of Corporate Law. A Brief Overview of Ukrainian Corporate Legislation with an Indicating the Fundamental Principles of Its Reformation. In I. V. Spasybo-Fatieieva (Ed.), *Corporate law through the prism of case law* (pp. 8–30). EKUS.
8. Spasybo-Fatieieva, I. V. (Ed.). (2019). *Corporate disputes: legal positions of the Supreme Court and comments of scholars*. EKUS.
9. Tsikalo, V. I. (2022). *The principle of proportionality in the exercise of corporate rights*. Ivan Franko Lviv National University.
10. Tsiura, V. V. (2016). *Theoretical issues of the institution of representation in the civil law of Ukraine*. FOP Melnyk A.A.
11. Zelisko, A. V. (2016). *Entrepreneurial legal entities under private law as subjects of civil legal relations*. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.
12. Zhornokui, V. H. (2022). Obligation to act for the benefit of a legal entity from good faith and reasonably as the main component of the legal status of entities performing the functions of entrepreneurial company agencies as subjects of civil liability. *New Ukrainian Law*, 3, 25–31. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.4>.
13. Zhornokui, V. H. (2023). Abuse of authority as a ground for liability of bodies and persons performing the functions of business entities. *Law and Safety*, 2(89), 155–166. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.14>.
14. Zhornokui, V. H. (2024). Persons performing the functions of bodies of business companies as subjects of civil liability. *Forum of Law*, 2, 6–15. <http://doi.org/10.5281/zenodo.10870789>.
15. Zhornokui, Yu. M. (2015). *Corporate conflicts in joint-stock companies: civil law aspect*. Pravo.

Received the editorial office: 20 January 2025

Accepted for publication: 15 March 2025

VALENTYNA HRYHORIVNA ZHORNOKUI,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Educational and Research Institute No. 5,
Department of Legal Support of Entrepreneurial
Activity and Financial Security;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7706-8538>,
e-mail: v.zhornokuy@gmail.com*

**REPRESENTATION AND EXCEEDING THE POWERS OF BODIES OF AN
ENTREPRENEURIAL COMPANY: ISSUES OF THEORY AND LAW APPLICATION**

The article supports the view that acquisition of civil rights and obligations by a legal entity is conditioned, in particular, by its own bodies of will expression, and the ability to be independently liable with all its property is conditioned by the actual availability of such property which could be recovered if necessary.

The author argues that corporate disputes regarding invalidation of transactions made by officials of business entities in excess of their authority constitute one of the most common categories within corporate relations. The essence and specificity of such disputes is that, in cases stipulated by regulations, officials alienate company property in favour of third parties on terms unfavourable to the company without obtaining the consent of the general meeting or supervisory board (if established) of such a legal entity.

The author proves that in order to invalidate a transaction concluded by an official of a business entity in excess of his/her authority, this legal entity, in addition to the arguments for such "excess", must prove bad faith on the part of the counterparties and their awareness of the excess of authority by the company's representative, as well as the existence of grounds to conclude that the participation of a third party in the transaction was formal and aimed at unlawful deprivation of property of such a company (in other circumstances, the company risks having its claim dismissed or a favourable decision cancelled at the stage of appeal).

This circumstance is the basis for invalidation of this transaction only at the company's claim or a claim filed to secure its interests. The above calls for expanded use of the shareholder's right to file a derivative claim in the interests of the company to invalidate a transaction made by an official of a company's body in excess of the powers granted to him/her within the framework of law enforcement.

Keywords: *legal entity, business company, representative office, company bodies, officials, liability, transaction, law enforcement practice.*

Цитування (ДСТУ 8302:20215): Жорнокуй В. Г. Представництво та перевищення повноважень органів підприємницького товариства: питання теорії та правозастосування. *Право і безпека*. 2025. № 1 (6). С. 29–39. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.03>.

Citation (APA): Zhornokui, V. H. (2025). Representation and exceeding the powers of bodies of an entrepreneurial company: issues of theory and law application. *Law and Safety*, 1(96), 29–39. <https://doi.org/10.32631/pb.2025.1.03>.